

Az evangélikus egyháznak mint közösségnek a története Magyarországon.

Vázlat.

Előszó és bevezetés

A soproni evangélikus hittudományi karon az 1944—45. tanév II. félévében a fenti címmel tartottam előadást. Korábban is foglalkoztatott s azóta is foglalkoztat ez a tanulmányi tárgy. Emeltett egyetemi előadásomat a következő fejtegetéssel vezettem be:

Az egyház mindenképpen közösség, hiszen az egyház congregatio sanctorum, tehát az egyháztörténelem szükségképpen közösségtörténelem. Csakhogy mégis indokolt egyszer-mászor külön is abból a szempontból vizsgálni az egyház történetét, hogy milyen volt az a különböző korokban, mint közösség. Ugyanis, ha nem emeljük ki ezt a szempontot, akkor a sokféle vizsgálni való között könnyen elsikkad a közösség szempontja. A hazai egyháztörténeti irodalom viszonylag bőven tárgyalja az egyháznak, mint szervezetnek a történetét, de ezzel nincs még kimerítve az egyháznak, mint közösségnek a története. Nem meríti azt ki az ú. n. »hitvalló egyház« vagy »a szeretetben szolgáló egyház« története sem. Egyfelől kívánatos, hogy az összefoglaló egyháztörténelem kellőképpen arányosan érvényesítse a közösség szempontját, — annál inkább, minthogy ez eddig el volt hanyagolva, — másfelől indokolt, hogy az egyháztörténelmi monográfiák között helyet kapjon az egyházi közösségtörténelem.

Hogy az egyházzal, mint közösséggel foglalkozzunk, ezt lehetővé teszi az egyház ágostai hitvallásbeli meghatározása is: Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua evangelium pure docetur et recte administrantur sacramenta. ... Die Kirche ... ist die Versammlung aller Glaubigen, bei welchen das Evangelium rein gepredigt und die heiligen Sakrament lauts des Evangelii gereicht werden. (VII. cikk.). Az egyház a latin szöveg szerint a szentek gyülekezete, a német szerint »minden hívő gyülekezete. Egyesíti a két kifejezést az Ágostai Hitvallás VIII. cikke: Quamquam ecclesia proprie sit congregatio sanctorum et vere creditum... Wiewohl die christliche Kirche eigentlich nicht anders ist denn die Versammlung aller Glaubigen und Heiligen... Kétségtelen, hogy az Ágostai Hitvallás egyházfogalmában két fogalomalkotót találunk; az egyik »a szentek és hívők gyülekezete«, a másik az evangéliumhirdető szolgálat (beleértve a szentségek szolgáltatását). Más oldalról nézve viszont az is kétségtelen, hogy ezek egymástól nem független egyházalkotó tényezők; a két tényező egymást feltételezi időileg is, logikailag is. (A szokásos magyar fordításban voltaképpen megtévesztő az alárendelt mondat: »Amelyben az evangéliumot tisztán hirdetik...« Legalább is az lenne szükséges, hogy a mondat így kezdődjék: Az egyház a szen-

teknek az a gyülekezete. Még célszerűbb lenne az egyházfogalom dinamizmusát a magyar észjárásnak is inkább megfelelően így fejezni ki: Az egyház = a szentek gyülekezetében az evangéliumot tisztán hirdetik...) Egyszóval: Az egyház ágostai hitvallásbeli meghatározása lehetővé teszi, hogy a tanulmányozás mélysége érdekében egyszer a »gyülekezet«, máskor az evangéliumhirdető szolgálat (ministerium ecclesiasticum, Predigtamt, egyházi hivatal, igehirdetői tiszt stb.) szempontjából vizsgáljuk az egyháznak akár a mivoltát, akár a történetét. Csak vigyáznunk kell, hogy az »egyszempontú« tanulmányunkban se feledkezzünk meg az »egész«-ről.

De az egyházzal mint közösséggel való foglalkozást szükségessé is teszi több körülmény. Az egyik a társadalomtudomány fellendülése. A másik a világszerte tapasztalható bensőséges érdeklődés a keresztyénségen belül a közösségi dolgok iránt.

A szociológia — akár tetszik nekünk, akár nem, — vizsgálat tárgyává teszi az egyházat mint társas képződményt. Ez irányban tudnivaló, hogy a szociológia éppen, mint társas képződményt vizsgálja az egyházat, tehát nem mint isteni intézményt. Ennek megfelelően a társadalomtörténelem szintén a maga szemmértékét alkalmazza az egyház történetére. Ezek a vizsgálódások szükségképpen hiányosak — a mi ítéletünk szerint, mert evilági mértékkel nem mérhető az egyháznak, mint közösségnek a sajátos mivolta és nem deríthető fel teljes mélységében a története. Kíváncsúság tehát, hogy a theológián belül legyen külön egy disciplina, amely az egyházat, mint közösséget a maga belső mértéke szerint tanulmányozza. Hangsúlyozni kívánom, hogy a theologia eddig is foglalkozott az egyházzal, mint közösséggel, itt tehát csak arról van szó, hogy a társadalomtudomány, általában az együttélés iránti érdeklődés arra készíti a theologia művelőit, hogy a szokottnál több figyelmet szánjon a keresztyének »együttélése« tanulmányozására.

A másik körülmény, amely szükségessé teszi az egyházzal, mint közösséggel való beható foglalkozást, a keresztyénségen belül is mutatkozó bensőséges érdeklődés a közösségi dolgok iránt. Akiben ma mélyül a Krisztusba vetett hit, az egyúttal benső kapcsolatot él át hitbeli testvéreivel. Ez nemcsak az ú. n. ébredési mozgalmaktól megmozdított embereknél figyelhető meg, hanem általában mindazoknál, akik bármilyen egyházi megújodási mozgalom hatása alá kerültek. Mégis elsősorban az ú. n. ébredési mozgalmak hatását kell számba vennünk. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy több ébredési mozgalom társul az ú. n. közösségi mozgalommal. Ez is többféle. Égető köztünk a kérdés: Kik alkotnak igazi közösséget?

Ez a kérdés és az a tény, hogy az ú. n. közösségi mozgalmak megjelölésére a »közösség« szót használjuk, — egyébként tisztán a külföld utánzására, — már is indokolja, hogy a theologia késznek bizonyuljon a feladatra: vizsgálja az egyházat mint közösséget. A bökkenő azonban az, hogy a mai magyar egyházi nyelvhasználatban a közösség egy bizonyos jelentést nyert. Néz-

zük csak a »gyülekezeti közösség« kifejezést. Ezen oly keresztyéneknek az együttességét szokták érteni, akik a gyülekezet tagjainak az átlagából kiemelkedve hívóknak, igazán hívóknak, megtérteknek, felébredteknek, újonnszületetteknek, élő keresztyéneknek tudják és vallják magukat és a maguk hite fenntartása, ébrentartása, erősítése, keresztyénségük elevensége végett külön összejöveteleken együtt imádkoznak, énekelnek, Bibliát olvasnak és egymás között is keresik a kapcsolatot. Tanuságai ennek a hazánkban is tartatni szokott gyülekezeti közösségi konferenciák. Ezeken azonban a megjelenők nem egy-egy gyülekezeti közösség képviselőitében vesznek részt, hanem egyénileg, voltaképpen egy ugyanolyan jellegű közösséget keresnek ott, mint amilyenben egész éven át élnek otthon.

E miatt a jelenlegi magyar egyházi szóhasználat miatt kénytelen vagyok hangsúlyozni, hogy amikor az egyháznak mint közösségnek a történetét vizsgálom, akkor nem azt vizsgálom, hogy az egyház mikor, miképpen, mennyiben volt olyan közösség, mint amilyen közösségre az ú. n. ébredési, ill. közösségi mozgalmak hívei vágyódnak. De egyáltalában nincs olyan eszményi mértéke az egyházi közösségtörténelemnek, amely alkalmas volna minden kor megértésére. Az egyháztörténelemnek tárgyilagosan és egyforma szeretettel kell vizsgálnia a keresztyének mindenkori együttességét. Nem feladata eldönteni, hogy milyen értelemben congregatio sanctorum et fidelium az egyház, mikor valósul az meg. A történet megírásához azonban szavakra, mégpedig csiszolt, közérthető theologiai műkifejezésekre van szüksége. Már az eddigi fejtegetésekben is nélkülözhetetlen volt a közösség szó. Helyénvaló volt?

A mi korunkat közvetlenül megelőző kor megpróbálkozott ezzel a szóval: Egyháztársadalom. Az egyház tagjainak bizonyos fokon szervezett összességét értette rajfa. Fogalmilag elválasztotta egymástól a hivatalos egyházat és az egyháztársadalmat. Feltehető, hogy ha ebben az előző korban akart volna valaki beszélni az egyháznak mint közösségnek a történetéről, akkor ezt a címet adta volna előadásának: Az evangélikus egyháztársadalom története Magyarországon. Talán ma is többen értenék meg ezt a megjelölést, mint értik az általam választott címet.

Igen ám, de maguk a szociológusok is általában az együttélés legmagasabb fokát nevezik közösségnek, ennél alacsonyabb fokot neveznek társadalomnak. (Még alacsonyabb fokok pl. a sokadalom, a tömeg.). Nem fonák dolog hát a keresztyének igazi együttélésének a társadalom nevet adni?

Ezt a fonákságot látta meg az 1942-ben Budapesten tartott ú. n. egyháztársadalmi kongresszus. Az Országos Luther Szövetség hívta össze az egyháztársadalmi munka elvi kérdéseinek tisztázására. A kongresszus eredménye voltaképpen annak a megállapítása volt, hogy hibás már maga az elindulás, mert helyesebb egyháztársadalom helyett egyházzól beszélni, hiszen az már úgyis közösség és az ú. n. egyháztársadalmi munka kiépítése helyett arra kell törekedni, hogy az egyház minél inkább valóságos kö-

zösséggé válják. »Az egyház azon munkálkodik, hogy hiveinek összessége mindinkább beleépüljön Krisztus testébe, másszóval az »egyházársadalom« mindinkább valóságos hit-, szeretet- és szolgálatközösséggé válják.« Jellemzi a kongresszuson végbement gondolateltelődést, hogy az **egyházársadalmi** kérdésekből elinduló kongresszus előadásait és határozatait e címen jelentették meg: Az evangélikus **közösség** útján.

Azonban még ezek után is kérdés, hogy dogmatikai oldalról nézve helyénvaló-e a közösség szó akkor, amikor az egyháznak mint közösségnek a történetét tanulmányozzuk. Az egyház ágostai hitvallásbeli meghatározásában a congregatio sanctorumot a szentek gyülekezetének szoktuk fordítani. Ebből a tényből indulván ki, ezt a címet kellene adnunk tárgyunknak: Az egyháznak mint gyülekezetnek a története. Ez azonban teljességgel akadályozná a helyes értést. Gyülekezeten az egy bizonyos területen élő evangélikusok összességét értjük, más szóval a helyi egyházat. A congregationalismus álláspontján egyedül ez a szó lenne helyes ebben az összefüggésben is. De mi nemcsak, hogy elvetjük a congregationalismust, hanem egyszerűen azt vesszük számba, hogy melyik szó okoz kevesebb félreértést, a közösség vagy a gyülekezet szó. Tanulságos e tekintetben Luther Márton fejtegetése a Nagy Kátében a harmadik hitágazatnál az egyházzól, ill. a szentek közösségéről. Ő is viaskodik a helyes német szóért a jólértés érdekében. Ő úgy látta, hogy a »szentek közössége« több félreértést okoz, mint a »gyülekezet« szó. Ma úgy látszik, hogy a magyar evangélikusság jobban megérti, miről van szó, ha azt mondjuk: az egyház — a szentek közössége, mintha azt mondanánk: a szentek, hívők gyülekezete.

Ezzel a fejtegetéssel voltaképpen nyilvánvaló lett, hogy szükségünk van a megértéshez az apostoli hitvallásbeli kifejezésre is: communio sanctorum. Korábban így mondtuk magyarul: szentek egyessége. Ma így mondjuk: szentek közössége. Akár így mondjuk, akár úgy, állást foglaltunk a mellett a felfogás mellett, hogy a sanctorum hínnemű és nem semlegesnemű; a szenteknek egymással való közösségét jelenti, nempedig a szentségekben vagy a szentek javaiban való részesülést. Végeredményül tehát az apostoli hitvallásbeli kifejezés: communio sanctorum és az ágostai hitvallásbeli: congregatio sanctorum ugyanazt jelenti; az utóbbi azért más, hogy félreértés ne lehessen belőle.

Ha pedig az egyházat, mint közösséget vizsgáljuk, akkor azt a theologiai tudományágat, amelynek a tárgya az egyház mint közösség, **egyházi közösségtudománynak** nevezhetjük. Ezen belül aztán beszélhetünk **egyházi közösségtanról**, **egyházi közösségtörténelemről**, **egyházi közösségrajzról**. Kétségtelen, hogy nem az elnevezés a fontos, még az sem, hogy külön theologiai tudományágat számjünk az egyháznak mint közösségnek, de célszerű a rövid, közérthető megjelölés. Ugyancsak a célszerűség vezet engem arra, hogy nemzetközi theologiai műszót keressek ezekre a tudományágakra. A vallásszociológia mintájára kialakulhatna az »egyházi szociológia« kifejezés. Azonban ez azzal a veszéllyel jár, hogy

az egyház egyedülvalóságát nem ismerők azt gondolják, az »egyházi szociológia« nem egyéb, mint az egyházra alkalmazott szociológia. Amennyire a theologia nem egy része a vallástudománynak, éppen úgy az egyházi közösségtudomány sem egy része a vallás-szociológiának. Kívánatos a félreértés kiküszöbölése. A comunio szónak a görögben a koinónia felel meg. Ennek alapszavából, a koinos-ból — a szociológia mintájára — a **koinologia** szót alakíthatjuk. Az egyházi közösségtörténelem hasonlóképpen **koinohistoria**, az egyházi közösségrajz **koinographia** lehetne. Gondoltam arra is, hogy magából a koinónia szóból alakítsam a műszót, ez esetben koinoniológia lenne a kifejezés. Ez azonban a hosszúsága miatt kevésbé látszik alkalmasnak a szociológia szó kiküszöbölésére a theológián belül.

A theologiai műszó alakításában nem vezet más cél, mint az, hogy röviden s mégis a közérthetőség reménységével szóljak előadásom közben arról a szempontról, amely történelmi előadásom vezetészpontja. A theologiai enciklopédiának, mint tudományelméletnek a művelőie az a feladat, hogy megállapíttassék egy külön egyházi közösségtudománynak a jogosultsága és helye a theologiai disciplinák rendszerében. Egyelőre csak annyit látok, hogy az egyházi közösségtant egyaránt lehet a dogmatika és az etnika körébe sorolni. (Az ekklesiológiának egyik fejezete lehet a koinoniológia. V. ö.: Elert dogmatikája, Der christliche Glaube, 1940-ből, külön fejezetet szán az egyháznak, mint összességnek, »Die Kirche als Gesamtheit«.). De besorolható egy külön tudományág az ú. n. gyakorlati theologia ágai közé is, ez esetben a tudományág tárgya az egyház mint **valósuló közösség**. Ennek magyarul az »egyházi közösségépítés« nevet lehetne adni. Viszont egy ilyen tudományág nem volna kár nélkül besorolható a gyakorlati theologia ágai közé, mert az egyházi közösségépítés, más szóval: egyházépítés, gyülekezetépítés tudománya nem a lelkeszi szolgálat tudománya, éppen úgy nem az, mint az egyházjogtan sem az.

Egyszerűbb dolog a koinohistoria besorolása a theologia rendszerébe. Nem egyéb, mint az egyháztörténelem egyik melléktudománya, akárcsak a theologiatörténet, dogmatörténet, egyházi művészettörténet, stb. Csakhogy a koinohistoria művelője minduntalan rászorul a koinologia eredményeire. Onnan veszi a szempontokat, hogy mit vizsgáljon az egyház történetében. Viszont bizonyos, hogy a koinologia művelői sem nélkülözhetik a koinohistoria és a koinographia eredményeit.

Eddig tart az a fejtegetés, amellyel 1945. januárjában előadásomat bevezettem. Azóta még egyszer választottam hasonló tárgyat. Az 1946—47. tanév I. félévében ezzel a címmel tartottam előadást: Az evangélikus gyülekezet története Magyarországon. Ekkor az előző előadásomhoz képest szűkebb szempontot alkalmaztam, csak azt néztem, hogy a gyülekezetről, a helyi egyházzal, XVI. századi magyar theologiai kifejezés szerint: a rész szerint való egyházzal mely korban mi volt a felfogás, a tanítás és mikor hogyan »valósult«.

Tudvalevő azonban, hogy a legutóbbi évek igazán nem voltak alkalmasak alapos tudományos munkára. Azzal kell vigasztalódnunk, hogy olykor a szándék is elég. Az évek alkalmatlanságához tartozik, hogy alig tudunk még ma is belekapcsolódni a külföldi theologiai tudományosságba. Kapcsolataink lazaságának egyik jelensége, hogy csak legújabban és most is csak közvetítéssel értesültem arról a jelentős érdeklődésről, amellyel a külföldi theologusok az egyház, mint közösség felé fordultak. A nemrég Magyarországon járt **Hoekendijk** Johann Christian, a holland református egyház missziói tanácsának főttkára elmondotta **Makkai László dr.**, **Teleki Pál** intézeti tanárnak, hogy külföldön új theologiai résztudomány van kialakulóban, amelynek az egyház, mint közösség a tárgya s ez a neve: **koinonika**. Ugyanő — emlékezetből — a következő műveket említette, mint koinonikai tárggyú theologiai tanulmányokat: **Bonhoeffer, D.**: Sanctorum communio. 1930. — **Kressel, H.**: Die lebendige Gemeinde — das Schicksal der Kirche. (Bertelsman, Gütersloh) 1939. — **Schweizer, Eduard**: Der Dienst des Herrn in der Gemeinde und seinen Gliedern. (Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments) Basel, 1946. — **Barth, Karl**: Eine Schweizer Stimme. (Zollikon-Zürich) 1945. (Ebben két cikk a keresztyén közösségről.) Ugyanaz: Schrift und Kirche. (Theologische Studien) 1947. — **Bronkhorst, A.**: Schrift en kerkorde. 1947. (holland). — **Bruder, O.**: Lebendige Gemeinden. (Az Oekumene kiadás) 1947. — **Thornton**: Common life in the body of Christ. — **Thornton** (más!): The Form of the Church. — **Grob, Rudolf**: Aufbau der Gemeinschaft. (Grundzüge einer reformierten Sozialethik.) (Zwingli-Verlag, Zürich) — Religion och Gemenskap. (Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag Stockholm). — A francia római katolikusoknál szintén mutatkozó érdeklődés bizonyosságai: **Jeunesse d'Eglise** folyóirat (Lyon) (teljesen a közösség problémáival foglalkozik). — La France communautaire et missionnaire, A grenoblei papkonferencia tárgyalásai, Páris, Edition du Cerf, 1947. — Ezt a Hoekendijk szivességéből adott irodalmat kiegészíthetjük **Makkai László dr.** szíves közlése folytán a következő könyvcímekkel: **Kraemer, H.**: Gemeente-Opbouw. Eltheto: Mei. 1941. (holland). — **Conord, Paul**: Le problème d'une sociologie chrétienne. — E sorba kívánkozik még: **Althaus, P.**: Communio sanctorum. Die Gemeinde im lutherischen Kirchengedanken. I. Luther. 1929.

Az alábbi hazai egyházközösségtörténelmi vázlatban megtartom a koinologia szót, de nem azért, mert elzárkózom a koinonika szótól, hanem csak azért, mert még nem tudom, hogy milyen jelentéssel használják azt külföldön. Lehet, hogy a közösség-, egyház-, gyülekezetépítés tudományát értik rajta s az ekklesiastika ágai közé sorolják. Ez esetben még helye volna a koinologia szónak, az egyházi közösségtudomány, ill. tan értelmében. A közös szóhoz tudnunk kell, hogy bár az Új Testamentomban gyakoribb ez a jelentése: közönséges, tisztátalan (pl. Márk 7, 2; Csel. 10, 14; Jel. 21, 27), mégis előfordul az alapjelentésében: közös, társi (pl. Csel. 2, 44; Tit. 1, 3., ill. 4; Jud. 3.). Kevésbé volna pro-

blematikus a koinónos-ból való szóképzés (koinonologia), azonban ez is talán többször fordul elő profán, mint »keresztyén társ« értelemben. Egyébként jó tudni, hogy a koinónia szó sokkal többször fordul elő az Új Testámentomban, mint azt az ú. n. Károlyi-bibliafordítás sejteti (v. ö. Gal. 2, 9; Fil. 1, 5; 3, 10; — lásd továbbá a koinónein igét is).

Amit nyújtok, még a vázlat szóra sem méltó. De kezdetleges állapotban is közreadom dolgozatomat, mert csak másokkal munkaközösségben lehet igazán előbbre jutni a teológiában. Próbálkozásomról való számadásom serkentése másoknak s magamnak egyaránt, hogy tanulmányozzuk együtt, sürgősen és mélyrehatóan a koinónia tón hágión minden vonatkozását. Példának okáért akár az ökumenikus gondolat, akár az egyházfegyelem ügye foglalkoztat bennünket, minduntalan szükségét látjuk, hogy ki legyen dolgozva számunkra az egyháznak, mint közösségnek a teológiája.

Dolgozatomban kijelölök korszakokat, azonban a vázlat jellegéből természetesen következik, hogy a korszakoknak mind a határa, mind a rövid jelölése ideiglenes. A további kutatás gyökeresen megváltoztathatja a hazai evangélikus koinóhíсторia felépítését.

I. A gyülekezet reformációjának a kora.

Kezdetül kb. 1575-ig.

Előzmény. A reformáció előtt a magyar keresztyének átlaga koinologiai szempontból nyájat alkotott. A reformált gyülekezet előzője olyan viszonyban volt a plébánoshoz, mint a nyáj a pásztorához. Ez a tény határozta meg a lelki nyáj tagjainak egymáshoz való viszonyát is. Akik többre, akik magasabb fokú közösségre vágyódtak, azok vallásos társulatokba (vallásos céhekbe, testvérüzletekbe) tömődtek. A helyi vallásos társulatok aztán országos, sőt világviszonylatban mise-, ill. imaszövegségre léptek egymással. Ez a rendszer kielégítette a buzgó lelkeknek azt a vágyát, hogy minél erősebben biztosítsák üdvösségüket, de azt az emberi becsvágyat is, hogy saját döntésük szerint legyenek másokkal egytársaságban. A vallásos céhek éppen a kegyesség ápolása és az önkéntesség volt a jellemzője. Azt a rendszert, hogy a plébánián belül magukválasztotta társulatokban, maguképítette oltár előtt, magukfizette oltáros papok vezetése alatt éltek az egyház tömegéből kiváló keresztyének — főképpen a városokban, — jól jellemzően nevezte egy római katolikus történész fészekrendszernek. A középkor alkonyán a magyar keresztyének mind a római katolikus egyházhoz tartoztak, de Magyarország lakosságának ekkor már jelentős része tartozott a keleti keresztyénséghez. A nyugati és keleti keresztyénség tagjai egymással nem vállalták közösséget, kölcsönösen szikizmatikusoknak tartották egymást. Annál erősebb volt a római katolikusokban a római egyházzal való közösség tudata, számukra az egyház egyszerűen azonosult a római katolikus egyháztesttel. Másképpen áll azonban a dolog a keresztyén univerzalizmussal; az a gondolat, hogy a keresztyén népek

egy családot alkotnak, a 13. század elején sorvadni kezdett és a 15. század közepére teljesen elerőtlenedett.

A) A gyülekezetek ébredésének a kora. Kezdetű. kb. 1545-ig.
A középkorvégi »nyáj« a reformáció hatására kezd az evangéliumból élő, tudatosan evangéliumhallgató »gyülekezetté« épülni. Az evangéliumhirdető reformáció főgondja kezdetben az egyes ember üdvössége, tehát eredetileg nem célja a gyülekezet reformációja, de ez szükségképpen gyümölcse lett az evangéliumhirdetés megújulásának. A gyülekezet reformációja azért nem cél: az evangélikus reformátorok előtt, mert magától értődő számukra, hogy nem lehet keresztyének, Krisztusban hívőnek lenni az egyházon, a szentek gyülekezetén kívül. — **Dévai Mátyás** már 1533-ban, bécsi kihallgatásakor, azt vallotta, hogy valóban tanította: a krisztushívők gyülekezete (aliqua congregatio Christifidelium) bir azzal a joggal és hatalommal, hogy papot válasszon magának. Minden egyes keresztyén, még asszony is, hallgathat gyónást, mégis ecclesiában választani kell alkalmas embert, akinek aztán gyónjon az ember a vigasztalás elnyerése végett. Dévai a katejában két részre osztja az emberiséget: keresztyén nép és nemkeresztyén nép. A keresztyén nép is kettő: igaz és hamis. Az anyaszentegyház a keresztyéneknek vagy szenteknek gyülekezete az egész világon, akik egy hitűek, egy reménységűek, egy szeretűek. Az anyaszentegyház kettő: közönséges (ma értsd: egyetemes) az egész világon és rész szerint, falukban, városokban, országokban. »Ismét osztják e keresztyénséget ezekre: kik vitézkednek (a földön test ellen, ördög, bűn, e világ ellen) és kik diadalomban vannak, azaz országolnak mennyországban.« »Ezért anyaszentegyház nem egyéb, hanem szenteknek vagy választottaknak gyülekezete... Dévai tehát a gyülekezet szón kívül a nép szót is használja az egyház meghatározására, nyilván abból a célból, hogy írta azt a téves nézetet, mintha az egyház valami, a keresztyénektől függetlenül is létező intézmény vagy valami felhőbeli eszmény volna. Jellemző még Dévai Mátyásra, hogy hangsúlyozza: az egyház tagjai mind egyenlők, nincsenek közöttük szentek és nemszentek. Mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusba vetett hit által. Különbség abban van, hogy akik még élünk, vitézkedünk a bűn, ördög, testünk, e világ ellen (e vitézkedésben azonban egyenlők vagyunk) és vannak, akik már győztek«. Ugyancsak van különbség közöttünk a nekünk adott kegyelmi ajándékok szerint. Az egyház mindenestre a hitnek a tárgya. — A harcok reformátorok nem törődtek a gyülekezet, az egyházközség szervezésével és kormányzati ügyeivel. De hatásukra ébredtek az evangélikus gyülekezetek. Ahol pedig hatott az evangélium, ott megszűntek a vallásos társulatok, a mise- és imaközösségek, mert na az embernek nincs része az üdvösség elnyerésében, akkor nincs szükség arra sem, hogy az emberek társuljanak üdvösségük megszerzésére. Az ébredező evangélikus gyülekezetekben emberi oldalról nézve egyedül a Krisztusba vetett hit a közösség életetője.

B) A gyülekezetépítés kora. Kb. 1545-től kb. 1575-ig. A harcok reformátorok nyomába egyre több gyülekezetszervező reformátor lép.

A reformátorok most már azon munkálkodnak, hogy a gyülekezetek igazán Istenben bízó, Krisztusban hívő, az igének engedelmeskedő, fegyelmezett keresztyénekből álljanak, olyanokból, akik ismerik, szorgalmasan hallgatják, olvassák, tanulják Isten igéjét és hűségesen ragaszkodnak hozzá. E korszak jellegéül írhatjuk ezeket az énekeket: »Jövel Szent Lélek Isten, tarts meg minket igéd-ben...«, »Örül mi szívünk, mikor ezt halljuk, a templomba megyünk...« — Igen tanulságos **Sztárai Mihály** felfogása az egyházról, ill. gyülekezetről. »Az igaz papság tüköre« című drámájában a városhoz hasonlítja. Kétféle papság van: belső, lelki papság és külső, testi papság. A belső, lelki papság minden keresztyéné. A gyülekezet minden tagja lelki pap, de van »egyházi szolgaság«, vagyis egyházi, igehirdetői szolgálat. A papjelölteket a püspök vizsgálztatja, de e vizsgálaton jelen van a gyülekezet is. A gyülekezet maga választja egyházi szolgáját, azonban nem szabadon, hanem egyetértésben a püspökkel. Ha pedig már van egyházi szolga közte, akkor joga van rá, hogy megfossa azt a szolgálat-tól, ha hűtlen. De az a kérdés, hogy mi a kapcsolat a helyi, a rész szerinti gyülekezet és az anyaszentegyház között, **Sztárait** sem foglalkoztatta. — A kitűzött korszakhatáron túlyúlik **Bornemisza Péter** működése, de jellege szerint idetartozik. Tanítása: Az anyaszentegyház keresztyéni szent gyülekezet, mely szemlato-mást való népe Istennek, mely a próféták és apostolok tudomá-nyával a Krisztuson felépítettett, az igékkel és a szent jegyekkel igazán él és az Istent hitből és lelkijismeretből tiszteli. Az egyház külső társaságában megmaradnak a képmutatók is a világ vé-géig. Hozzá tartoznak az anyaszentegyházhoz a világból kimentek és győzelmet vettek, ezek együtt vannak az élő és vitézkező szen-tekkel az egy fő, a Krisztus alatt. **Bornemisza Péter** szerint te-hát nem lehet elkülöníteni a képmutatókat az igazán hívőktől, nem tudjuk megkülönböztetni a hű és a képmutató keresztyéneket. Ellenben igenis el lehet különíteni azokat, akik »az Isten igéjét, az Ő Szent Fiát szidalmazzák és káromolják, az ő híveit kergetik és ölik.« **Bornemisza** nyilvánvalóan nemcsak a pogányokra gondolt, hanem azokra a »keresztyének«-re is, akik káromolják az evan-gélium tiszta hirdetését és üldözik a tiszta evangélium hirdetőit és hallgatóit. Ebből is nyilvánvaló, hogy **Bornemisza Péter** sem ismert, a többi reformátorral és egyházépítővel együtt, egymás mellett több egyházat. A reformátorok szemében csak egy igaz egyház van, ők nem relativisták. Érdekessége **Bornemisza** egyházfogal-mának, hogy megelégszik a hit fundamentomajban való egyezés-sel. — E korszakban tehát az egyház mint a keresztyének ösze-sége a helyi egyházakban, a gyülekezetekben élte meg a közössi-get, de találunk már példát a magasabb szervezet felé való törek-vésre is. Ennek legelső formája a lelkészek fráternitása vidéken-ként, esetleg a korábbi archidiaconátusok területén, esetleg a nagybirtokok határain belül. Egy hitvalló közösség valósult meg 1545-ben Erdődön, az itt tartott zsinaton résztvevő papok vallást tettek, mit hisznek és mit tanítanak. Maradandó szervezet létesül 1549-ben a keleti felvidéki szabad királyi városok között, ekkor

keletkezik az Ötvárosi Egyház, másképpen az Ötvárosi Esperesség. Az egyházi közösség alapja az **Ötvárosi Hitvallás** (Confessio Pentapolitana) volt. Ez az egyházzól — rövidítve — ezt mondja: A közösséges (értsd: egyetemes, catholicus, universalis) anyaszentegyház egy volt a világ kezdetétől fogva, megmaradt mindenkor és megmarad mindörökké, jóllehet sok tévelygéssel meghomályosodik. Nincs sem helyhez, sem személyekhez, sem emberekől szerkesztett törvényhez kötve, hanem csak az Isten ígééhez és a szentségekhez... Előgg, ha az ecclesiában mindenütt tiszta tanítás és a szentségekkel igazán való élés van, még ha az emberi szokásokban valami különbség van is. Jóllehet azok az igaz ecclesia, akik bizonyos szentek és igazak és a Szentlélek bírja őket az ige által, mindazonáltal gonoszok is vannak a gyülekezetben, külső tagjai az ecclesiának, akik néminemű módon egyetértenek a tanításban és a szentségekkel való élésben. — Hasonló jelenség volt a Bányai vagy Hétvárosi Egyház és Szepesi Egyház; az előbbinek a Bányai vagy Hétvárosi (Confessio Montana vagy Heptapolitana), az utóbbinak a Szepesi Hitvallás (Confessio Scepusiana) volt az alapja (1559-ből, ill. 1569-ből) A **Bányai Hitvallás** egyenesen így ír az egyházzól: Az egyház az evangélium tiszta és hamisítatlan tanítását hallgatók, hívók és befogadók és a szentségekkel élők látható gyülekezete (coetus), e gyülekezetben Isten tevékenykedik a szolgálat (t. i. az ige szolgálata) útján és sokakat, újjáteremt az örök életre; e gyülekezethez, sokan vannak hozzákapcsolva, akik nem születtek újjá, de mégis megegyeznek a tanításban.

A gyülekezet reformációjának a korában általános még a reménység az evangélikus keresztyénség közt, hogy fenntartható az egyház egysége. Eleven a tiszta catholicus gondolat. De amilyen mértékben kirekesztik magukat a Rómához ragaszkodók az evangéliommal reformált catholicus egyházból, olyan mértékben különülnek el az »evangélikus« gyülekezetek a régi hitűektől. A XVI. század közepétől fogva pedig szükség szerint elkülönül az evangélikus keresztyénség azoktól, akik elvetendő nézeteket vallanak az Úr vacsorájáról, vagy a keresztségről, vagy a Szentháromságról, vagy a hit egyéb fontos tárgyáról.

II. A magasabb egyházi szervezetre törekvés kora.

Kb. 1575-től a XVII. század közepéig.

A magasabb egyházi szervezet utáni vágy, amint láttuk is, korábban kezdődik, viszont a gyülekezetépítés jellegzetes vonásai áthúzódnak ebbe a korba. A korszak kezdetén már megvan a felsődunamelléki püspökség, Bornemisza Péter superintendentiája; az erdélyi evangélikus püspökség; ekkor alakul ki a dunántúli superintendentia, amely persze ekkor csak Zala, Vas, Sopron megyére terjed. Megtévésző hát a zsolnai zsinattal kezdeni a magasabb egyházi szervezetek történetét. Kétségtelen azonban, hogy e korban a legnevezetesebb egyházszervező zsinat a zsolnai (1610), a szepesváraljai (1614) és a semptei (1622). E zsi-

natok kánonai a magasabb szervezetet szinte csak a ministerium verbi oldaláról nézik, háttérbe szorul bennük a magasabb egyházi közösségnek éppen, mint a hívek közösségeként való látása. Ez megfelel annak a helyzetnek, hogy a gyülekezetek tagjai nem tudnak mind felelősen résztvenni az egyház ügyeinek intézésében. Ez az állam társadalmi rendjének volt a következménye. A földesurak, mint patrónusok tartották fent a templomokat s iskolákat, és adták a lelkészek, tanítók javadalmát. Középkorból örökölt patrónusi, kegyúri jogaik nem adtak lehetőséget a jobbágyoknak, hogy egyházfenntartó közösséggé fejlődjék köztük a templomi közösség. Az állam gazdasági berendezkedése pedig a szeretetben szolgáló közösség kiépülését bénította. Mindezért leginkább a városi polgárság közt mutatkozik a gyülekezetnek mint tudatos hit- és szeretetközösségnek a megélése. — E korszaknak kivált az első felében, de néhol még a második felében is sajátos közösséget hoz létre az Ágostai Hitvallás. Ez az a tanítás, amelyben az »egyház« tagjai legalább külsőképpen s leginkább egyetértenek. Néhol s némelykor jóhiszeműen, néhol s némelykor bizony rosszhiszeműen is az Ágostai Hitvallás zászlaja alá állanak olyanok, akik voltaképpen helvét irányúak. Egyáltalában jellemző, hogy az emberek legtöbbször nem választ a különböző irányok között, hanem odatartozik, ahova a papja. — A kriptokávinizmus végül beletorkollik a XVII. századi irénizmusba, abba a külföldről jött mozgalomba, amely a reformáció németországi és svájci eredetű irányai közt való békeséget munkálta. Nálunk ennek legértékesebb munkása Alvinczi Péter, kassai pap volt. Az Ágostai Hitvallást aláírta s ennek jegyében egy gyülekezetbe tudta összefogni az egyébként már világosan elkülönülő evangélikusokat és reformátusokat. Az irénizmus máskülönben is jelentős szellemi hátvédet nyújtott az erdélyi fejedelmeknek és a felsőmagyarországi evangélikus rendeknek a vallás szabadságáért vívott közös harcokhoz. Reformátusok és evangélikusok vállvetve küzdöttek vallásuk közjogi elismertetéséért. Sajátos politikai közösség volt ez különböző hitvallásúak között.

III. A közösségi tudatosodás kora.

A XVII. század második fele.

Az evangélikusság egyre határozottabban érzi, hogy összetartozik. Érzi a külön voltát, a más voltát a római katolikus és a református keresztyénséggel szemben. Ekkor már nincs helye az irénizmusnak. A reformátusság felé nem épít közösséget az üldöztetés. Ellenben az evangélikusságon belül erősödik a közösség tudata. A nemesség egyre kevésbé érzi rendi ügynek a szabad vallásgyakorlatot; ez egyre inkább az egész evangélikusság ügye. A nemesség magáévá teszi az evangélikus jobbágyság vallásgyakorlati szabadságának az ügyét. Új közösségi tényező jelentkezik tehát: az evangélikus nemesség ugyanabban a közösségben tudja magát, mint az evangélikus jobbágyság és polgárság. Példát találunk az

evangélikus nemesség és polgárság szép összefogására, találkozik az eperjesi kollégium patronátusában! Pedig a rendi különbség nagy. — Ebben a korszakban kezd különválni szerte az országban a »község« és a »gyülekezet«, a városokban a városi tanács mellett kezd kialakulni az »egyház« vezetősége. Ez a folyamat társadalmi (szociológiai) szempontból lazulás, egyházközösségtani (koinológiai) szempontból szorosabbra fűződés. A faluközösség tényezőiből itt is, ott is kiesik a közös templom, a közös kegyesség. Viszont a patrónusok hűtlensége egyre erősebben eszmélteti rá az evangélikusokat arra, hogy ők nem azért járnak a falu templomába, mert ott laknak, hanem azért, mert evangélikusok és mert ott közösen hallgatják az evangéliumot. A templomfosztott »népek« aztán egymás között is egyre inkább érzik az együvértartozást. Ez az egyházi öntudatosodás eredményezi, hogy egyre kevésbé enyésznek el az evangélikus gyülekezetek, egyre kevésbé pusztulnak el mindenestől, amikor hitűktől idegen papot helyeznek a templomba. A gyülekezet most már fenn tud maradni — a templom nélkül, lappangva, rejtőzve, — mialatt a falu látszólag római katolikus vallású.

IV. Az artikulásis gyülekezet és a szervezeti egységesítés kora.

A XVIII. század 1780-ig.

A XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc uralma alatt országos szervezkedéssel próbálkozik az evangélikus egyház; a rózsahegyzi zsinat (1707) szuperintendenciákat szervez, consistoriumokat rendel. De a szabadságharc kudarca után az addigi nagyobb szervezetek is szétesnek. Az állam egyenesen megtagadja az egyháznak mint területnek az elismerését. Tudomásul veszi az evangélikus vallás létezését, bizonyos jogokat meghagy az evangélikusoknak, egyes helyeken tűri a nyilvános istentiszteletet, ezek az ú. n. artikulásis, vagyis törvénybe becikkelyezett helyek, de egyházzról nem akar tudni. Az 1715.-i törvény szerint csak egyes evangélikusoknak van dolguk a világi felsőbbbséggel: mindenki csak saját nevében fordulhat a királyhoz vallási ügyben, non in communi nomine, nem közös név alatt. Az állam nem ismer el superintendenseket, tehát olyan személyeket, akik a magasabb szervezeteket igazgatják és képviselik. Tiltja működésüket! Az 1731. i Carolina Resolutio csak az erkölcsbíró tekintélyét engedti a superintendensnek s csak a papok felett. Ennek a helyzetnek a folyomány, hogy már az első évtizedtől fogva az evangélikusok közösségél nem az evangéliumhirdető tisztségen belül nem a püspök: superintendensi tisztséget biztosítja, hanem a világi életben kitűnő, politikai-közéleti szerepű, magukat önként felelősnek érző férfiak képviselői és kormányzati szolgálata. Az előző és későbbi korszakoktól különbözően e korszakban a nemesség látja és becsüli a szervezeti egységben az erőt. Ezt a szervezeti egységet a nemesség a maga módján valósítja meg. A papok és tulajdonképpen egyszersmind a gyülekezetek akaratán kívül (de nem

annak ellenére) kialakul, megerősödik az inspectori, felügyelői majd lefelé s felfelé az egyetemes (generalis-) és esperességi (senioratusi) felügyelői tisztt. Ez a felügyelői intézmény a patronatusból fejlődik. Ebben a korszakban nyilvánvalóan nem a közösségek, egyházközösségek, esperességek, stb.) képviselői, hanem patronusok, egyházvédők; egyházi tekintélyük kifelé, befelé a közéleti tekintélyükből adódik, nem az egyházi testületből. Az egyháznak tehát vannak »előkelő tagjai«. Már most az az érdekessége ennek a korszaknak, hogy ilyen alakulás is tudta szolgálni az evangélikusság tömörülését. — Az evangéliumhirdető szolgálat e korszakban csak az **artikuláris helyekre** korlátozottan tudta végezni közösségépítő munkáját. Artikuláris helyen ne csak a névszerint becikkelyezett helyet értsük, hanem azt is, ahol valami jogcímen nyilvános istentiszteletet tarthattak. A lelkész még temetésre sem mehetett ki a nyilvános vallásgyakorlati jogú helységből zaklattatás nélkül. Ezért aztán az artikuláris templomok gyűjtőhelyei lettek az egész vidék evangélikusságának. Olyan helységben, ahol kevesen laktak evangélikusok, hatalmas gyülekezet hallgatta a prédikációt. De ezek a gyülekezetek — eddig így látszik — csupán templomi, istentiszteleti közösségek voltak, legfeljebb még iskolafenntartó közösségnek mutatkoztak. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen templomjáró közösségek nagy áldozattal tartották fenn a templomot, iskolát, javadalmazták a papot és tanítót. Szeretetközösség aligha vált belőlük. Ugyanakkor egy-egy falu evangélikussága, még ha eljár is más faluba, városba istentiszteletre, igyekszik fenntartani régi helyi gyülekezeti tudatát, ha a közelmúltban vesztette el saját templomát. Ezt esetleg egy évszázadig is megőrzi; erre vall, hogy a Türelmi Rendelet után a gyülekezetek hosszú sora támad új életre. — A nemartikuláris helyeken a templomi istentisztelet híján a kegyesség a családi otthonba szorul. A házi, családi áhitatra tulajdonképpen még a szomszédoknak is tilos összegyülekezniük. Hogy ebben a papnélküli, házi áhitatoskodásban mennyire volt része a pietizmusnak, nem tudjuk megállapítani. De úgy látszik, hogy a magyar pietisták egyfelől ugyan nem törekedtek a gyülekezeti öntudat fokozására, hanem csak az egyes emberek üdvösségre juttatására, másfelől azonban nem is bomlasztották a gyülekezetet. **A pietizmus haza: változata** más viszonyok között mozgott, mint Németországban, más volt a hatása is. A német pietizmus koinologiai szempontból ellenhatás volt az egyház népegyházi jellegére; elégedetlen volt azzal, hogy az egyház népegyház, vagyis olyanokból áll, akik beleszülettek, magában foglalja mindazokat, akik a területén élnek; azt akarta, hogy az egyház az igaz keresztyének közössége legyen; olyan egyházat akart, amelynek a tagjai mind hisznek, mégpedig nem a hitvallást hiszik, nem az egyház tanítását »hiszik« (abban az értelemben, hogy azzal egyetértenek, vagy legalábbis nem mondanak ellen), hanem Jézusban hisznek. A német pietizmus tehát koinologiai szempontból éppen úgy reakció volt, mint ahogy más szempontból a közfelfogás szerint reakció volt az orthodoxiára. A magyar pietizmus hatásterülete ugyan szintén

a népegyház volt, de ez egészen más értelemben volt népegyház, mint Németországban. Az evangélikus egyház Magyarországon üldözött, megrostált egyház volt! A városokban már csak azok voltak evangélikusok, akik az üldöztetés, megcsábítás ellenére azok maradtak. Voltak még evangélikus vallású falvak és vidékek, mégis jóformán mindenki már egyénileg döntött, hogy evangélikus marad. A Nagy Alföldön kialakultak evangélikus telepek, ott az evangélikusság szintén népegyház volt, de akiket odateleptettek, öntudatos evangélikusok; többnyire azért települnek oda, mert vallásuk gyakorlásának szabadságát ígérik nekik. Bizonyára ez a helyzet a magyarázata annak, hogy a magyar pietisták nem törekedtek hívő csoportok, kegyes társaságok, ecclesiák elkülönítésére. Így hát végeredményül a magyar pietisták gyülekezet-építőknek bizonyultak. — Az evangélikusság és reformátusság viszonyában a fő közösségfejlesztő a közös sors. A XVII. századból áthozták a közös szabadságharcok és a közös gályarabság emlékét, e században együtt keresik a király oltalmát a Regnum Marianum fanatikusainak a csapásai ellen. Ez az utolsó század, amikor még közös az istentiszteleti énekek javarésze a két egyházban. Ez persze csak a reformátusság és a magyar evangélikusság közt tart fenn szellemi közösséget.

V. A külsőleges közösségek kora.

1780—1860.

E korszakban különböző külső tényezők hatnak a közösség-alakításra. — A Türelmi Rendelet (1781) nyomán az egykori gyülekezetek maradványa számbaveszi magát, önlelékszámllálást tart, tömörül és vagy maga igyekszik templomot építeni, vagy a környékbéli evangélikussággal fog össze templomépítésre. A korszak elején tehát a leggyakoribb közösségalkító tényező a templomépítés. Így egyes gyülekezetek elsősorban templomépítő közösségek. Ezt is külsőleges közösségnek lehet tekintenünk, mert az evangélikusoknak csak egy része építi a templomot az evangéliumhallgatás vágyából, sokan dacból, a hön vágyott szabadság mámorából áldoznak rá. — Az 1791.-i zsinat kánonokba foglalja a már kialakult egyházegyetem intézményét, de ugyanakkor kitűnik, hogy nincs egység a hitvallásokról való felfogásban. A felvilágosodás hatása folytán némelyik semmiféle hitvallási kötöttségről nem akarnak tudni, némelyek csak az Ágostai Hitvallást ismerik el tekintélynek, némelyek minden hitvallási iratra meg akarják esketni az egyház hivatalviselőit. Kompromisszum a vége a vitának. Még abban sincs egyértelműség, hogy az evangélikus ember résztvesz a templomi istentiszteleten. Bár nem annyira, mint a református egyházban, az evangélikusban is okoz egyenlenséget a papok és »urak« részvétele az egyházi hatalomban, forr a kérdés, milyen arányú legyen az. — Közösségalkító tényező e korban az unióra, különösen a protestánsok uniójára való vágy. Jelentkezik már az 1791.-i zsinaton. Ez és a reformátusok

párhuzamosan tartott zsinata közös egyetemes konventet szánt a két egyház fölé, de ez csak kísérlet maradt, mert a király nem hagyta jóvá sem az evangélikus, sem a református zsinat végzéseit. Az 1810-es években a reformáció jubileumi éve kapcsán néhány évig a római katolikus egyházzal való egyesülés (reunió) eszméje is felszínre került, de ez valóban felszínű ügy volt. Erős volt azonban a lángja, még inkább a füstje az 1840-es években a protestáns unió tervének. A racionalista gyökéren kívül táplálta az unióvágyat az a reménység, hogy az unió ellenszer lesz a pánszlávizmusnak nevezett szlovák népi öntudatosodással szemben. Aztán elalszik a gondolat, csak itt-ott mutatkozik gyümölcse, ilven a pesti közös theologiai főiskola, ez egy évtizedig él közös intézményként. Még előbb létrejön két-két egyházkerület között az egyezség a lelkesi szolgálat uniója dolgában olyan helyekre nézve, amelyiken csak az egyik egyháznak van lelkesze. Az egyik egyezség a kéri, a tiszáninneni református és a tiszai evangélikus, a másik a nagygyeresdi a két dunántúli egyházkerület között. — 1848-ban a királyság és Erdély politikai uniója nyomán felvetődik a kérdés, nem lehetne-e a királyságbeli és az erdélyi evangélikus egyházat egyesíteni. Tárgyalás folyt, de sikertelenül. A százok nem voltak hajlandók az egyesülésre. A nacionalizmus máskülönbben is próbára tette az evangélikusság anyyira-amennyire kifejlődött egységtudatát.

VI. A társadalmi erők kora.

1860—1920.

E kor első felét a régi keretek meggyengülése, a régi eresztek meglazulása jellemzi. A már az előző korban elkezdődött **szórványosodás** fokozódik. A régi gyülekezetek ritkulnak, viszont minden városba elvetődik evangélikus. Meglazul az iskolák kapcsolata az egyházzal, szinte önállósul az evangélikus iskola, kivált a középiskola, egyre inkább az állam befolyása alá kerül. **Átalakul erősen az állam társadalma:** új középosztály keletkezik, kialakul az agrárproletáriátus. Az új társadalmi rétegek felé pedig nem épül az egyházi közösség. A gyári munkásság kiesik a templom és a gyülekezet látóhatárából. Az evangélikus egyházi hatóságok, a lelkeszek nem ismerik fel újszerű feladataikat, nem vetik rá magukat a külvárosok felszaporodó szórványevangélikussaira. A szórványevangélikusságon belül kialakul ennek egyik sajátos jelensége: szórványsors olyan városban-községben, amelyben van templom és lelkesz, de akár földrajzi, akár lelki okból vesztesége nagy, a szétszóródást nem tudja kiegyenlíteni az evangélikus »öntudat«. A közösség kézzelfogható erőit nem pótolta belső erő: a közös hit tudata, legfeljebb valami protestáns, »nemkatolikus«, »nembigott«, »nem-maradi« öntudat hatott. A szórványsorsban az evangélikus hitélet forrása leginkább egy örökölt énekescsönyv, a Biblia, egy díszeskötésű imádságoskönyv volt. De az ilyen forrás legfeljebb az egyéni kegyességet táplálta, nem haj-

tott a közösség felé. Ahol nincs templom, vagy legalább lelkész által tartott istentisztelet, ott nincs találkozásuk az evangélikusoknak, még ha kislélekszámú gyülekezetekhez viszonyítva is sokan laknak ugyanabban a helységben. — Ez a kor amúgy is nagyra becsülte az individuumot. A polgárosodással, a polgári életformával együttjárt az önzés elhatalmasodása. A család, az otthon szeretete fennmaradt ugyan nyárspolgári értelemben, de abból is könnyen lett családi önzés és nem volt nevelés magasabb, tágabb közösségre. — Az egyéniség sokratartásával jól összefért az önkéntes egyesülési vágy. Az emberek szerettek egyesületekbe tömörülni. Az egyházra vonatkozóan megérett az előző korszak szellemi mozgalmának, a felvilágosodásnak a magvetése: általános lett az a felfogás, hogy az egyház a hívek szabad egyesülése. Ez a nézet részben a felvilágosodás társadalomelméletében, részben a theologiai racionalizmusban, részben a római katolikus egyházfogalom elleni tiltakozásban gyökerezett. Ha pedig az egyház nem más, mint egyesület, akkor semmi különös nincs abban, hogy az emberek tetszésük szerint csinálnak maguknak **vallásos egyesületeket**. Az emberek nem látják, hogy az egyházban az igazi közösségépítő erő az evangéliumhirdető szolgálat, ill. az evangéliumhallgatás; ezért aztán mindenféle más erővel, nevezetesen »társadalmi« erővel próbálkoznak, csakhogy mentsek a régi egyházi, hitbéli közösség maradványát, csakhogy valamiképpen szorosabbra fűzzék az evangélikusok között a kapcsolatot és így megmentsék a hűtlenségtől a csábítottakat. A vallásos egyesületeket így csoportosíthatjuk: a) **Protestáns egyesületek**. Az unio megíusult terve helyébe a közös munkálkodás gondolata lép. Az e korbelt protestáns egyesületek közül a legmaradandóbbnak bizonyul a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság. Máig él az Országos Protestáns Árvaegylet. b) **Jótekonysági egyesületek**. Ilyen a Gyámintézet. Idesorolható, bár nem annyira egyesület, mint inkább szerv, intézmény, mégis olyan munkafeladattal, amelyet az ú. n. hivatalos egyház is végezhetett volna, ha hívei és szervezetei igazi közösséget alkotnak egymással. Kétségtelen azonban, hogy a Gyámintézet felébresztette és élesztette az egész ország gyülekezeteiben az egymásért való felelősséget. c) **Misszióegyesület** (1909). Minthogy az egyházi hatóság alatt álló egyházi szervezet semmiféle fokón nem tette egyházhatósági ügyé a missziót, ezért egyes felelősségvállaló emberek egyesültek a misszió iránti érdeklődés felkeltésére és táplálására. Jelensége volt ez annak a folyamatnak, hogy egyre inkább különvált az emberek gondolkodásába az ú. n. hivatalos egyház és az evangélikusok társadalmi szempontból nézett összessége. Maga a »hivatalos egyház« kifejezés is jellemző tünet, ilyen kifejezést használnak a helyts »egyházi hatóság« helyett. Arra mutat ez, hogy a hívek egy része idegenséget érez maga közt és az egyházi hatóság emberei között. d) **Ébresztő, kegyességi egyesületek**. Akik elégedetlenek az ú. n. hivatalos egyházzal, a templomi keresztyénsséggel, a papok prédikációjával, a történelmi formájú istentisztelettel, egyesületekbe tömörülnek a maguk kegyességének és mások éb-

resztlésének az érdekében. e U. n. egyháztársadalmi egyesületek. A hívek kor, nem, cél szerinti keresztül-kasul egyesületekbe tömörülnek. Nő-, leány-, oltárdíszítő, templomépítői s más egyesületek keletkeznek. A cél igen különböző: az összetartozás ápolása, a gyülekezet tagjainak egymással társadalmi úton való ismerkedtetése, a kultúra terjesztése, a »hitélet« ápolása, stb. A templomépítő egyesületek voltaképpen embrionális egyházközségek. Ezek az egyháztársadalmi egyesületek egyidőben főképpen a kultúr-estet, kultúrdélután, vallásos estét használták eszközül, aztán divatosak lettek a szeretetvendégségek s ezek mellékhatásai, a teák, táncestélyek, bálók, tombolák, tárgysorsjátékok, bazárok, karácsonyi vásárok. Az efféle nőegyleti s más nevezetű teák rendszerint valóságos paródiái voltak az egykori agapénak. Ezek az egyháztársadalmi egyesületek és közösségfejlesztő próbálkozásaik voltaképpen már a következő korszakban érik meg virágkorukat vagy másodvirágzásukat, azonban gyökereik szempontjából ebbe a korszakba valók.

Ebbe a korszakba esik az országos, azaz egyetemes egyház (mai névvel: egyházegyetem) alkotmányos kiépülése. A dunán-inneni egyházkerületi többségének ellenére megvalósul az egység, de nem sikerül kiépíteni az egységet az erdélyi »országos egyházzal«. Mindössze a brassóköri magyarájkú gyülekezetek csatlakoznak, mégpedig a tiszai egyházkerülethez. Tanulságos mozzanat 1894-ben az egyházkerületek ú. n. arányosítása. Ezen a címen úgy tologatják az egyházkerületek közt az egyházmegyéket, hogy alapján megváltozzék a dunán-inneni egyházkerület állaga. (Az ország mai területén ez volt a változás: a dunán-inneni egyházkerülethez csatolták a dunántúliból a fejér-komáromi és a bányai-ból a nógrádi egyházmegyét.) — A külfölddel való kapcsolatot szinte azonos volt a németországi evangélikus egyházakkal való kapcsolattal. Csak közvetlenül az első világháború előtt indult másirányú kapcsolat, 1914-ben kint járt Északamerikában Raffay Sándor. — **A korszak vége:** Az ország sorsát a Magyarhoni Evangélikus Egyház is átéli. Az evangélikusság egy része érzi, tartja a korábbi történelmi színezetű közösséget, de a másik része örül a szétválásnak és megtagadja a közösséget a korábbi egyháztesttel. Nyilvánvalóvá válik, hogy az egykori Magyarhoni Evangélikus Egyházat mint szervezetet evilági, társadalmi erő, a politikai nemzet ereje, a Magyar Állam kerete tartotta össze — emberi szemmel nézve.

VII. A közösségvágy kora.

1920-tól napjainkig.

1920-tól számítva a má-t, ma koinológiai szempontból legjellemzőbb a hazai evangélikus egyházra az erős és sokféle vágy a közösség után. Mivel éppen a máról van szó, szükséges hangsúlyoznunk, hogy egész történelmi áttekintésünkben nem a ma szokott értelmében használjuk a közösség szót. Nem olyan közösség utáni vágyról van tehát itt szó, mint amilyenek ma szerte az országban gyülekezeti, ima-, bibliaolvasó közösség név alatt élnek.

A vágy sokféleségébe rendet nem vihetünk, ezért a most következő felsorolás nem követ sem időbeli, sem értékbeli rendet. a) Erős a vágy, hogy minden evangélikus benne éljen az evangélikus egyház vérkeringésében: erősödik a felelősség a szórványhívek iránt. Az irántuk való felelősségtudatnak az 1920-as években mutatkozott ereje azelőtt ismeretlen volt. Nemcsak egyes lelkészek hordozzák, hanem nem-lelkészek is. Olykor a szórványbeliek, olykor a templom tövében élők. Igen sok gyülekezet alakul, feltűnő számban Budapest környékén, egyes emberek templom és gyülekezet utáni vágyából. Néhol egyesületek veszik kezükbe a szórvány lelki ellátását, néhol az egyházi hatóságok. Néhol ú. n. egyháztársadalmi erők, néhol bibliás, imádkozó csoportok. — b) A közösségformáló erők közt új jelentőségre jut a népiség. A népiesség megpróbálkozott, hogy a Magyarországon élő német evangélikusokat külön egyházba tömörítse. Különösen 1940-ben. Népi alapon keresték az egyházi közösséget; sőt egyenesen »evangéliumú«-nak tartották a népi alapon való elkülönülést. A házi evangélikusságnak azonban egészséges életösztönrel sikerült legyűrnie ezt a fertőzést. (Megfigyelendő, hogy ugyanabban az időszakban az egyik irány a mély hit, a kegyesség alapján keresi az igazi közösséget, a másik irány pedig faji, népi, népközösségi alapon.) — c) Továbbra is erős az egyesületi gondolat, az 1920-as években virágkorukat élik az egyházközségi egyesületek, majd megindul a próbálkozás az egyesületek országos összefogására és egységes irányítására. Ennek a törekvésnek a gyümölcse pl. az Országos Luther Szövetség, amely az egyháztársadalmi egyesületek legmagasabb szervezetűl kínálkozik és az Evangélikus Nőegyesületek Országos Szövetsége. Nyilvánvaló azonban, hogy az egyesületek számára a »nyár« már elmúlt... Az 1942-ben tartott egyháztársadalmi kongresszus résztvevői mind belátták, hogy az igazi evangélikus közösség felé nem az ú. n. egyháztársadalmi úton kell haladni. — d) Csoportok alakulnak, mozgalmak indulnak. A gyülekezeteken belül alakuló csoportokra szívesen alkalmazzák a közösség szót, különböző jelzővel bővítve. — e) A közösségvágynak talán legújabb és legjellegzetesebb megnyilvánulása a konferenciázás. Amíg az 1920-as években szinte csak ifjúsági konferenciák voltak divatosak, addig a legutóbbi években egyre több és egyre látogatottabb konferenciákat tartanak, főképpen evangélizáló konferenciákat. — f) Az egyházi hatóságok területén az összezárkózás oldalára esik az egységre törekvés. Az egyházegyetem a hatalom tényleges gyakorlása tekintetében fölébe került az egyházkerületnek. 1936 átvontja óta egységes az istentisztelet az egész országban. A lelkészek közt testületi szellem fejlődik, ebben valószínűleg része van a lelkészképzés egységesülésének, 1923 óta csak egy helyen folyik. Idevág a püspöki értekezlet rendszerülése is. A legújabb gondolat az egyházi központi pénztár felállítása az egyházi háztartásbeli közösség kiépítése végett. — g) Egyre hevesebb a vágy, hogy szoros legyen a kapcsolat a világ evangélikusságával minden irányban. Az 1920-as évektől fogva egyre erősebb szálak szövődtek az Észak evangélikussága felé, különösen me-

gek voltak a finn és a svéd kapcsolatok. 1937-ben finn-ugor lelkeszkongresszus volt Budapesten, ezen finn, észt és magyar lelkeszek vettek részt. A Lutheránus Világgyűlés helyébe legújában a Lutheránus Világszövetség lépett, ez 1947-ben tartotta első világgyűlését Lundban és egyik alelnökéül Ordass Lajos püspököt választotta. Ez a magyar evangélikusság számára biztosíthatja azt a tudatot, hogy szervesen beletartozik a világ evangélikusságának hatalmas testébe. — h) Az **ökumenikus kapcsolatok** világszerte az érdeklődés homlokterébe jutottak. A magyar evangélikusság örüllői ugyancsak mindent megtettek, hogy bekapcsolódjunk az ökümenikus mozgalmakba és résztvegyünk azok gyűlésein. Ma az ökümenikus gondolat hordozója az Egyházak Világtanácsa (más szóval: Egyetemes Egyháztanács, World Council of Churches). Ennek a ténykedése volt az 1947. nyarán Oslóban tartott ifjúsági konferencia (a magyar evangélikus ifjúság kiküldöttei is résztvettek rajta) és ennek terve az 1948. évi amsterdami világgyűlés (a hazai evangélikus egyház készül rá szintén). — Ez a nagyon fogyatékos és a korbelti közelség miatt tartózkodó felsorolás talán világosabbá válik, ha az adatokra a koinológiailag is jól használható differenciálódási és integrálódási kategóriákat alkalmazzuk. Ez a két mozgás rendszerint párhuzamosan jelentkezik. A mi korunkban kiváltképpen megfigyelhető együttes működésük. Gyakori jelenség, hogy ugyanabban az emberben egyszerre mutatkozik e két ellentétes erő. Pl. vágyódik közösségre minden Krisztusban hívővel felekezeti és országhatárok felett és ugyanakkor elfordul azoktól a vele ugyanabba a történelmi egyházba tartozóktól, akik más kegyességi formában élnek, mint ő.

Az egyházzól, mint közösségről szóló irodalmi megnyilatkozásokból figyelmünkre méltó **Gáncs Aladár** tanulmánya 1932-ből: Néhány vonás a magyar ébredés történetéhez. (»Serkenj föl, aki aluszol.« 1939. 35. kk.). Gáncs Aladárt mélyen foglalkoztatták az ébredés és közösség kérdései. Tudtommal elsőnek próbálta megvilágítani az egyesületi, közösségi kereszténység addigi hazai történetét. Ugyancsak tanulságos **Túróczy Zoltánnak** az »Ime!« című kötetben megjelent előadása az anyaszentegyházról (203. kk.). A magyar protestáns egyházak történetében az utolsó előtti időszakot a kereszténység eleyháziasodásának idejeként jellemezte. Ugyanó a »Vagy — vagy!« címmel megjelent evangélikációs beszédsorozatában ezt a kérdést vetette fel: »Vallásos egyesület vagy anyaszentegyház?« (62. kk.). Szólt arról, hogyan néz az intelligens ember az egyházra, hogyan néz rá a Biblia, hogyan néz rá Krisztus. Szintén evangélikációs beszédsorozatban szólt **Mády Zoltán** ezekről a tárgyokról: A Teremtő, a Törvényhozó, a Megváltó a közösségi élet tükrében. (»Isten ismerete.« 34. kk., 77. kk., 118. kk.). Látszólag, mint szociológus beszélt, de mondanivalója beletartozik az egyházi közösségtan irodalmában.

Korunkat tehát a közösségvágy és a közösség kérdései iránti érdeklődés jellemzi. De negatívumként is meg lehet valamit állapítanunk. Bár van vágy szűkkörű lelki közösségre, templomba összegyűjtés, tagolt egyháztársadalmi tömörítés, kijelölt célú munka-

közösség, központosított hazai evangélikus egyház, a világ evangélikusságával és a világ egész keresztyénségével való kapcsolat felé, — viszonylag csekély, a vágy a gyülekezetnek, mint közösségnek, mint a szentek közösségének olyan tartalmú megújodása felé, mint amilyen tartalmú volt a gyülekezet reformációja a XVI. századi lutheri reformáció idején. Közösségépítő szándékok megállapíthatók, a gyülekezetépítés szolgálata nem általános jelenség.

Dr. Sólyom Jenő

Népegyház—szabadegyház.

Mielőtt behatóbban foglalkoznánk a népegyház és szabadegyház problémájával, tegyünk röviden néhány általános megállapítást »Az egyház«-ról. Forrásunk a szentírás.

Mi az egyház ?

Az egyház a görög *ἐκκλησία* szónak a fordítása, amely a profán szóhasználatban szabályszerűen összehívott gyűlést, politikai gyűlést, népgyűlést jelent. Jelenti a vallásos gyűlést és összejövetelt is egy istenségnek a tiszteletére, vagy az ő ügyének az érdekében. A vallásos összejövetelre egy másik szó is használatban volt, amelyet különösen a zsidóság körében használtak: *συναγωγή*. Ez is összejövetelt jelent. Nem véletlen azonban, hogy a Jézus és nyomában az első keresztyének nem ezt, hanem az *ἐκκλησία*-t használták a maguk megjelölésére. Az *ἐκκλησία* szó az *ἐκκαλέω* igéből származik. Annyit jelent: kihívni. Így az *ἐκκλησία* szóban az összejűlekezés tényén kívül még a kihívás is kifejezésre jut. Azok gyűlekeznek össze, akik kihívtak. Pontosan úgy határozhatnánk meg az *ἐκκλησία* értelmét: azoknak a gyűlekezete, akiket Isten kihívott ebből a világból. Magából a szóból következik, hogy a tagságnak a feltétele a világból való kihívásnak engedelmeskedő élet. Az engedelmség első lépése az ige hallgatónál, akikben hit támadt, a Krisztus nevére való keresztség volt. Napját úgy ünnepelték mint lelki születésük napját. A keresztyén élet további fejlődésére nézve elengedhetetlen volt a rendszeres együttlét az igével való foglalkozásra. Úrvacsorával való élésre és közös imádkozásra. (Csel. 2,42.)

A bibliában, mint az *ἐκκλησία* ekvivalensei szerepelnek még a következő szavak: *μαθηταί* tanítványok (Csel. 6,1. 7; 9,38.), *πιστιωσάντων* hívők (Csel. 4,32; I. Thess. 1,7; II. Thess. 1,10; I. Tim. 4,12), *ἅγιοι* szentek (Csel. 9,13. 32), *σῶμα Χριστοῦ* Krisztus teste. (Ef. 1,22 k; 4,15 k; 5,23—27; Kol. 1,18), *ναὸς Θεοῦ* Isten temploma (I. Kor. 3,16), *οἶκος τοῦ Θεοῦ* Isten háza (I. Péter 2,5; 4,17; K1. Tim. 3,15), *ὁ γάμος τοῦ ἁγίου* a bárány mennyasszonya). (Jelenések 1,79; 19,7; 21,2; 22,17; Ef. 5,32), *ποιμνιον τοῦ Χριστοῦ* Krisztus nyája (I Péter 5,2; Csel. 20,28; János 10, 16, Lukács 12,32), *βασιλεῖον ἱεράτευμα* királyi papság, *ἔθνος ἅγιον* szent nép, *λαὸς τοῦ Θεοῦ* Isten népe (I Péter 2,9.).